

نقش دیاسپورای ارمنی در روابط خارجی جمهوری ارمنستان (2018 – 2024)

محمدحسین معصوم زاده

چکیده

پژوهش حاضر به واکاوی تحولات ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی و تأثیر متقابل آن بر پویایی‌های روابط دولت نیکول پاشینیان و دیاسپورای ارمنی در بازه زمانی حساس ۲۰۱۸ تا ۲۰۲۴ می‌پردازد. مسئله محوری پژوهش، تبیین چرایی و چگونگی تغییر جایگاه دیاسپورا در معادلات سیاست خارجی ایروان است. این مقاله با روش کیفی و رویکرد اسنادی-تحلیلی و بهره‌گیری از چارچوب مفهومی دیپلماسی دیاسپورا، استدلال می‌کند که پس از جنگ دوم قره‌باغ و سقوط آرتساخ، نفوذ سیاسی دیاسپورا (به‌ویژه در فرانسه و آمریکا) از سطح «شریک استراتژیک» به «پشتیبان مالی و بشردوستانه» تقلیل یافته است. یافته‌ها نشان می‌دهد اگرچه لابی‌های ارمنی در دیپلماسی عمومی و بسیج منابع موفق بوده‌اند، اما در تأثیرگذاری بر تصمیمات امنیتی کلان با محدودیت ساختاری مواجه شده‌اند. در نهایت، دولت ارمنستان برای حفظ امنیت ملی و عادی‌سازی روابط با همسایگان، عاملیت سیاسی دیاسپورا را محدود کرده و پارادایم استراتژیک خود را از «آرمان‌گرایی دیاسپورامحور» به «واقع‌گرایی دولت‌محور» تغییر داده است.

غیر قابل اقتباس
غیر قابل انتشار

واژگان کلیدی: ارمنستان، دیاسپورای ارمنی، فرانسه، ایالات متحده، جنگ دوم قره‌باغ (2020)

The Role of the Armenian Diaspora in the Foreign Relations of the Republic of Armenia (2018 - 2024)

Abstract

The present research analyzes the geopolitical developments in the South Caucasus and their impact on the dynamics of relations between Nikol Pashinyan's government and the Armenian diaspora from 2018 to 2024. The central issue is to explain why and how the diaspora's status in Yerevan's foreign policy equations has shifted. Using a qualitative method and a documentary-analytical approach within the framework of diaspora diplomacy, this article argues that following the Second Nagorno-Karabakh War and the fall of Artsakh, the political influence of the diaspora (especially in France and the US) has been reduced from a "strategic partner" to a "financial and humanitarian supporter." Findings indicate that while Armenian lobbies have been successful in public diplomacy and resource mobilization, they face structural limitations in influencing macro-security decisions. Ultimately, to ensure national security and normalize relations with neighbors, the Armenian government has limited the diaspora's political agency, shifting its strategic paradigm from "diaspora-centric idealism" to "state-centric realism".

متن غیر قابل انتشار
غیر قابل اقتباس

Keywords: Armenia, Armenian diaspora, France, United States, Second Nagorno-Karabakh War (2020).

ارمنستان همواره از دیاسپورای گسترده‌ی خود به‌عنوان یک ابزار مهم در روابط خارجی استفاده کرده است. دیاسپورای ارمنی امروزه یکی از قدرتمندترین و سازمان‌یافته‌ترین دیاسپوراهای جهان است. این جامعه‌ی پراکنده نه‌تنها در حفظ هویت ارمنی در خارج از مرزهای کشور نقش داشته، بلکه در سیاست‌گذاری‌های داخلی و خارجی ارمنستان نیز تأثیرگذار بوده است.

این کشور، به‌عنوان یک کشور کوچک و محصور در خشکی، با چالش‌های امنیتی و اقتصادی مواجه بوده است. موقعیت جغرافیایی ارمنستان، که در منطقه‌ای پرتنش واقع شده، باعث گردیده تا این کشور برای حفظ امنیت و توسعه‌ی اقتصادی خود به روابط خارجی قوی و پایدار نیاز داشته باشد. در این میان، دیاسپورای ارمنی به‌عنوان یک نیروی قدرتمند و سازمان‌یافته، نقش مهمی در شکل‌دهی به این روابط ایفا کرده است.

با این حال، مسئله اصلی این پژوهش واکاوی پارادوکس «قدرت نرم بالا» و «نفوذ سخت پایین» است؛ اینکه چرا با وجود برخورداری ارمنستان از یکی از سازمان‌یافته‌ترین دیاسپوراهای جهان در غرب، این کشور در بحران‌های امنیتی اخیر تنها ماند؟ به نظر می‌رسد الگوی سنتی روابط دولت-دیاسپورا دچار ناکارآمدی شده است. بر این اساس، پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این پرسش اصلی است که: «دیاسپورای ارمنی در دوره پاشینیان چه تأثیری بر روابط خارجی و سیاست‌گذاری‌های امنیتی ارمنستان داشته است؟».

بازه زمانی ۲۰۱۸ تا ۲۰۲۴ بدین دلیل انتخاب شده است که این دوره یک آزمون استرس واقعی برای سنجش کارآمدی دیپلماسی دیاسپورا بود. این مقطع با انقلاب مخملی و روی کار آمدن دولت نیکول پاشینیان^۱ با شعارهای دموکراتیک آغاز می‌شود (۲۰۱۸)، با جنگ ۲۰۲۰ به اوج بحران می‌رسد و با انحلال کامل جمهوری خودخوانده آرتساخ (قره‌باغ کوهستانی) در سال ۲۰۲۳، پارادایم‌های سنتی را فرومی‌ریزد. این بازه زمانی به وضوح نشان می‌دهد که چگونه متغیرهای سخت ژئوپلیتیک توانستند بر نفوذ لابی‌گری دیاسپورا غلبه کنند.

پیشینه پژوهش

در خصوص نقش و جایگاه دیاسپورای ارمنی، مطالعات متعددی با رویکردهای متفاوت انجام شده است که می‌توان آن‌ها را در سه دسته کلی طبقه‌بندی کرد:

- دسته نخست به بررسی تأثیر سیاسی و لابی‌گری دیاسپورا در کشورهای میزبان غربی پرداخته‌اند. برای نمونه، آیدوگان^۲ (۲۰۱۸) در پژوهشی با عنوان «تأثیر دیاسپورای ارمنی بر سیاست خارجی آمریکا»، نشان می‌دهد که چگونه لابی ارمنی از طریق سازمان‌دهی سیاسی و تأکید بر هویت فرهنگی، موفق شده است مسائلی همچون به رسمیت شناختن نسل‌کشی و جلوگیری از کمک‌های نظامی به جمهوری آذربایجان را در دستور کار کنگره آمریکا قرار دهد. همچنین کوچینز^۳ و همکاران (۲۰۱۶) سیاست‌های امنیتی ارمنستان را بررسی کرده و بر نقش دیاسپورا در جلب حمایت‌های امنیتی غرب تأکید داشته‌اند.

¹ Nikol Pashinyan

² Aydogan

³ Kuchins

• دسته دوم بر پویایی‌های درونی و ویژگی‌های دیاسپورای منطقه‌ای تمرکز دارند. علی‌زاده (۱۳۹۹) در مطالعه‌ای کیفی با موضوع «ارمنی‌های روسیه و کارکردهای دیاسپورایی»، ضمن تمایز میان دیاسپورای روسیه و غرب، استدلال می‌کند که جامعه ارمنی روسیه برخلاف هم‌تایان غربی خود، کمتر سیاسی بوده و بیشتر بر منافع اقتصادی، حفظ زبان و تثبیت روابط راهبردی مسکو-ایروان متمرکز است؛ نکته‌ای که در تحلیل چرایی انفعال نسبی آن‌ها در بحران‌های اخیر حائز اهمیت است. ولی‌زاده و علی‌زاده (۱۳۹۴) نیز به واکاوی فرصت‌ها و تهدیدهای دیاسپورای ارمنی برای جمهوری اسلامی ایران پرداخته‌اند.

• دسته سوم به رابطه متقابل دولت ارمنستان و دیاسپورا اختصاص دارد. بابایی و مسلمی مهنی (۱۳۹۸) با بررسی بازه زمانی ۱۹۹۱ تا ۲۰۱۸، به این نتیجه رسیده‌اند که رابطه نامتوازن میان دیاسپورای قدرتمند و دولت نیازمند ارمنستان، تأثیری دوگانه داشته است؛ بدین معنا که دولت ضمن بهره‌مندی از مزایای اقتصادی، با چالش «اقتدار ملی» و کاهش «استقلال عمل» در سیاست خارجی مواجه شده است.

با وجود غنای منابع یادشده، اکثر پژوهش‌های پیشین (مانند مطالعه بابایی و مسلمی مهنی) بازه زمانی خود را به سال ۲۰۱۸ (پیش از تحولات اخیر) محدود کرده‌اند و یا صرفاً بر یک کشور میزبان خاص متمرکز بوده‌اند. خلأ اصلی در ادبیات موجود، عدم بررسی تأثیر «جنگ دوم قره‌باغ (۲۰۲۰)» و «سقوط جمهوری خودخوانده آرتساخ (قره‌باغ کوهستانی) (۲۰۲۳)» بر تغییر موازنه قدرت میان دولت و دیاسپورا است. پژوهش حاضر با تمرکز بر دوره دولت نیکول پاشینیان (۲۰۲۴-۲۰۱۸)، می‌کوشد تا نشان دهد چگونه شکست‌های نظامی اخیر و رویکرد واقع‌گرایانه دولت فعلی، منجر به گسست در نفوذ سنتی دیاسپورا شده است.

روش پژوهش

روش پژوهش در این مطالعه، کیفی و از نوع استادی-کتابخانه‌ای است. گردآوری داده‌ها با مراجعه به منابع دست‌اول و دوم شامل اسناد سیاست‌گذاری، گزارش‌های نهادهای دیاسپورایی (نظیر آنکا و صندوق ارمنستان)، بیانیه‌های رسمی دولت ارمنستان و تحلیل‌های منتشر شده در اندیشه‌های معتبر انجام شده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش «توصیف و تبیین تاریخی» در چارچوب نظری دیپلماسی دیاسپورا بهره گرفته شده است. در این راستا، با بررسی رخدادهای کلیدی در بازه زمانی ۲۰۱۸ تا ۲۰۲۴ (نظیر انقلاب مخملی، جنگ ۲۰۲۰ و سقوط قره‌باغ در ۲۰۲۳)، چگونگی و چرایی تغییر در الگوی کنشگری دیاسپورای ارمنی و تأثیر آن بر سیاست خارجی دولت پاشینیان مورد واکاوی قرار گرفته است.

1. چارچوب مفهومی

1.1. مفهوم‌شناسی «دیاسپورا»

واژه دیاسپورا^۴ از فعل یونانی diaspeirō به معنای «پراکنده کردن» یا «گسترش دادن» گرفته شده است. در یونان باستان دیاسپورا به مردم کشورهای مسلط اطلاق می‌شد که داوطلبانه از سرزمین خود برای استعمار کشورهای فتح شده مهاجرت کردند (Longley, 2021).

⁴ Diaspora

از دهه 1960، تعدادی از محققان کوشیدند اصطلاح «دیاپورا» را به تفصیل توضیح دهند. با این حال، هنوز تعریف مشترکی از این اصطلاح وجود ندارد. به گفته مری وی آلفرد⁵، دیاپورا در طول تاریخ با مهاجرت و تبعید، حفظ زبان، سنت‌ها و وابستگی خود، و همچنین تمایل دائمی برای بازگشت به کشور مبدأ خود شناخته شده است (Alfred, 2015, 88). رابرت بروبیکر⁶ خاطر نشان می‌کند که شمولیت اصطلاح دیاپورا در سال‌های اخیر گسترش یافته‌است. تا اوایل قرن گذشته واژه دیاپورا بیش‌تر برای مهاجران یهودی به کار می‌رفت، اما امروزه تقریباً به همه گروه‌هایی اطلاق می‌شود که به‌طور دائم در خارج از وطن زندگی می‌کنند. با یک مثال، بروبیکر توضیح می‌دهد که در آغاز قرن گذشته، 17 کتاب از 18 کتابی درمورد دیاپورا نوشته شد با مهاجران یهودی مرتبط بود؛ این در حالی‌ست که در سال 2002، تنها 20 کتاب از 253 کتاب در مورد دیاپورا به یهودیان اختصاص داشت (Brubaker, 2005, 14).

در دهه‌های 1970 و 1980، محققان برجسته دیاپورا مانند رابین کوهن⁷، جیمز کلیفورد و ویلیام سافران⁸ به دنبال شناسایی مشترکات دیاپورا بودند. برای نمونه، به گفته کوهن، دیاپوراها باید ویژگی‌های زیر را داشته باشند. 1. اخراج از وطن (به‌ویژه به دلایل آسیب‌زا، مانند جنگ، جستجوی کار یا شرایط زندگی بهتر). 2. داشتن حافظه و بینش مشترک در مورد تاریخ، زندگی و اهداف سرزمین خود. 3. در ارتباط با کشور مبدأ برای رفاه، امنیت و توسعه وطن خود، علاقه‌مند شدن به مشکلات اصلی همزادان و سرزمین مادری خود. 4. همیشه آرزوی بازگشت به وطن و در صورت امکان به وطن خود را داشته باشند. 5. پذیرفته‌شدن به‌عنوان یک خارجی و تا حدی منزوی توسط کشور میزبان به‌دلیل اینکه در کشور میزبان جذب نشده‌اند. 6. با هموطنان مقیم کشور میزبان با همدردی و مهربانی خاص رفتار کنند. 7. گسترش پلورالیسم و چندفرهنگی در کشور میزبان (Cohen, 1997, 17).

بنابر تعریف سافران، «دیاپورا» و به‌طور خاص‌تر «جماعت دیاپورا» به‌طور فزاینده به‌عنوان مفهومی استعاری برای دسته‌های مختلف مردم مثل مهاجران، پناهندگان، تبعیدشدگان، پناهنده‌های سیاسی، ساکنان خارجی و اقلیت‌های قومی و نژادی به کار می‌رود. آنها به ارتباط مستقیم یا غیرمستقیم با وطنشان ادامه می‌دهند و آگاهی و همبستگی قومی‌شان اساساً با چنین روابطی تعریف می‌شود. (safran, 1991, 1-2)

سازمان بین‌المللی مهاجرت⁹ دیاپورا را چنین تعریف می‌کند: «مهاجران و نسل‌های بعدی‌شان که هویت و حس تعلق‌شان در سایه‌ی تجربه‌ی مهاجرت و گذشته‌ی مرتبط با آن شکل گرفته باشد» (International Organization for Migration, 2019, 49). جوامع دیاپورا ناهمگن هستند و همچنین بر اساس زمینه‌های سیاسی گسترده‌تر کشورهای میزبان خود شکل می‌گیرند (Ishkanian, 2018, 275).

1.2. دیپلماسی دیاپورا¹⁰

⁵ Mary V. Alfred

⁶ Robert Brubaker

⁷ Robin Cohen

⁸ William Safran

⁹ International Organization for Migration (IOM)

¹⁰ Diaspora Diplomacy

دیپلماسی دیاسپورا به فعالیت‌های سیاسی و دیپلماتیکی اطلاق می‌شود که جوامع دیاسپورا برای تأثیرگذاری بر سیاست و روابط خارجی کشورهای خود و کشورهای میزبانی که در آن ساکن هستند، انجام می‌دهند. این مفهوم در حوزه روابط بین‌الملل اهمیت پیدا کرده است، به‌ویژه زمانی که جهانی‌شدن جنبش‌های مردمی و افکار و اندیشه‌ها را در آن سوی مرزها تسهیل کرده است. جوامع دیاسپورا اغلب به‌عنوان پل ارتباطی بین کشور خود و کشورهای میزبان عمل می‌کنند و از موقعیت منحصر به فرد خود برای دفاع از منافع خود و تأثیرگذاری بر روابط دیپلماتیک استفاده می‌کنند.

دیپلماسی دیاسپورا بر اساس چندین اصل کلیدی عمل می‌کند که دامنه و تأثیر آن را مشخص می‌کند. نخست، عاملیت جوامع دیاسپورا در شکل‌دادن به روابط خارجی را به رسمیت می‌شناسد. دیاسپورها صرفاً در برابر سیاست‌های دولتی منفعل نیستند. آن‌ها فعالانه درگیر فرآیندهای سیاسی، لابی‌گری و حمایت برای ارتقای منافع خود می‌شوند (Smith, 2006, 12). این امر اغلب توسط شبکه‌های فراملی که دیاسپورا ایجاد می‌کنند، تسهیل می‌شود، که به آن‌ها امکان بسیج منابع، اشتراک‌گذاری اطلاعات و هماهنگی اقدامات در سراسر مرزها را می‌دهد. دوم، دیپلماسی دیاسپورا بر اهمیت پیوندهای هویتی و فرهنگی تأکید دارد. این پیوندها می‌تواند به اشکال مختلف از جمله رویدادهای فرهنگی، مبادلات آموزشی و حمایت سیاسی تجلی یابد. سرمایه عاطفی که اعضای دیاسپورا در کشورهای خود دارند می‌تواند آن‌ها را به سمت دیپلماسی‌های غیررسمی سوق دهد و فرهنگ و علایق خود را در خارج از کشور ترویج کنند. سوم، دیپلماسی دیاسپورا دارای ماهیت چندوجهی است. مجموعه‌ای از فعالیت‌ها از جمله لابی با دولت‌های خارجی، مشارکت در دیپلماسی عمومی و مشارکت در سازمان‌های بین‌المللی را در بر می‌گیرد. جوامع دیاسپورا اغلب برای پیشبرد اهداف مشترک با دولت‌های خود همکاری می‌کنند، مانند تأمین بودجه برای پروژه‌های توسعه یا حمایت از حقوق بشر (Kivisto & Faist, 2010, 78). این همکاری می‌تواند اثربخشی بازیگران دیاسپورا و دولتی را در دستیابی به اهداف خود افزایش دهد. در نهایت، دیپلماسی دیاسپورا متأثر از زمینه سیاسی در هر دو کشور داخلی و میزبان است. تمایل دولت‌های میزبان برای تعامل با جوامع دیاسپورا می‌تواند تأثیر قابل توجهی بر اثربخشی دیپلماسی دیاسپورا داشته باشد. در برخی موارد، کشورهای میزبان ممکن است جوامع دیاسپورا را به‌عنوان شرکای ارزشمند در ارتقای روابط دوجانبه ببینند، درحالی‌که در موارد دیگر، ممکن است آن‌ها را به عنوان منابع بالقوه درگیری درک کنند درک این پویایی‌ها برای تحلیل عملکرد جوامع دیاسپورا در زمینه های دیپلماتیک بسیار مهم است.

انجمن‌های مختلف دیاسپورا پایه ممکن است با کشورهای میزبان لابی کنند تا سیاست‌هایی را به نفع یک دولت شکل دهند یا یک دولت را به چالش بکشند و از طریق حمایت مالی و غیرمالی از احزاب سیاسی، جنبش‌های اجتماعی و سازمان‌های جامعه مدنی، حمایت یا مخالفت خود با دولت‌ها بر کشورها تأثیر بگذارند (Vertovec, 2005).

1.3. دیاسپورای ارمنی

دیاسپورای ارمنی به ارامنه خارج از جمهوری ارمنستان اطلاق می‌شود. اصطلاح دیاسپورا در ارمنی به‌عنوان «spyurk» شناخته می‌شود (Dufoix, 2008, 84). این کلمه جایگزین کلمه‌ی «gaghut» شده‌است که الهام گرفته از زبان آرامی به‌معنای مستعمره بود که در گذشته برای توصیف دیاسپورا استفاده می‌شد (Ember, Ember, & Skoggard, 2004, 37). هم‌اکنون، دو سوم ارامنه جهان، خارج از جمهوری ارمنستان زندگی می‌کنند. این وضعیت تا اندازه زیادی

معلول سه رویداد عمده است: نسل‌کشی ارمنه [ساکن در امپراطوری عثمانی در طول سال‌های 1915 تا 1923، مهاجرت از ارمنستان شوروی در دهه‌های 1970 و 1980 به دلیل فشارهای سیاسی، مهاجرت از جمهوری ارمنستان در اواخر دهه 1980 و دهه 1990 به دلیل دشواری‌های اقتصادی (ولی‌زاده و علی‌زاده، 1394: 1079).

دیاسپورای ارمنی یکی از تأثیرگذارترین سازمان‌های دیاسپورا در جهان را دارد که حداقل به اندازه دولت ارمنستان در روندهای سیاسی نقشی فعال دارد. دیاسپورای ارمنی ساکن در کشورهای خارجی به تامین منافع ملی ارمنستان کمک می‌کند. تعداد افراد ارمنی‌الاصل خارج از سرزمین مادری بیش از دو برابر جمعیت ارمنستان است. بنابراین، درحالی‌که جمعیت فعلی ارمنستان کمتر از 3 میلیون نفر (2.8 میلیون) است، در سایر نقاط جهان حدود 6-7 میلیون ارمنی وجود دارد (Martirosyan, 2014, 57). حتی برخی منابع ارمنی ادعا می‌کنند که تعداد ارمنه ساکن خارج از کشور 10-11 میلیون نفر است (Bolsajian, M., 2018, 30).

روسیه میزبان بزرگترین دیاسپورای ارمنی با جمعیت تقریبی 2.25 میلیون نفر است (Martirosyan, 2014, 57). جمعیت ارمنی در روسیه نه تنها در شهرهای بزرگ مسکو و سنت پترزبورگ وجود دارد، بلکه گفته می‌شود که در شرق روسیه مانند ولادی‌وستوک¹¹ و «سرزمین کراسنودار»¹² به سمت منطقه قفقاز شمالی نیز ساکن شده‌اند (Putin, 2020). انجمن‌های عمومی متعدد دیاسپورای ارمنی در روسیه، مانند «اتحاد ارمنی‌های روسیه»¹³، «ارمنی‌های روسیه»¹⁴، «انجمن جوانان ارمنی»¹⁵، «مجمع ارمنی‌ها»¹⁶، به ادغام مهاجران در جامعه روسیه کمک می‌کنند. حواله‌های خصوصی از روسیه، با وجود کاهش، هنوز اکثریت تمام حواله‌ها به ارمنستان را تشکیل می‌دهد. اندکی بیش از یک میلیارد دلار از روسیه در سال 2019 به ارمنستان منتقل شد.

ایالات متحده میزبان تأثیرگذارترین و دومین گروه مهاجر بزرگ ارمنی در جهان پس از فدراسیون روسیه است. براساس سرشماری رسمی ایالات متحده در سال 2021، حدود نیم میلیون نفر ارمنی‌تبار در ایالات متحده زندگی می‌کنند (U.S. Census Bureau, 2023). درحالی‌که داده‌های غیررسمی رقمی تا 1.5 میلیون نفر را نشان می‌دهد (U.S. Embassy in Armenia, 2021). امروزه بیشترین تعداد ارمنه آمریکا در سواحل غربی ایالات متحده آمریکا زندگی می‌کنند و دو شهر لس‌آنجلس¹⁷ و بوستون¹⁸ جزو مراکز اصلی ارمنه آمریکا به‌شمار می‌آید. با جمعیت قابل توجه ارمنه در آمریکا، نفوذ زیادی در جنبه‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی این کشور از سوی این گروه وجود دارد. بسیاری از ارمنه بخشی از ساختار سیاسی آمریکا شده‌اند و سناتورهای ارمنی‌الاصل بعضاً بخشی از دولت هستند. حضور ارمنه آمریکا در عرصه اجتماعی و فرهنگی بیش از پیش نشان‌دهنده تأثیر این جامعه در این کشور است. یکی از مهم‌ترین سازمان‌های

¹¹ Vladivostok

¹² Krasnodar Krai

¹³ Union of Armenians of Russia

¹⁴ Armenians of Russia

¹⁵ Association of Armenian Youth

¹⁶ Assembly of Armenians

¹⁷ Los Angeles

¹⁸ Boston

دیاسپورایی در ایالات متحده «کمیته ملی ارامنه آمریکا»^{۱۹} است. آنکا^{۲۰} بزرگ‌ترین و تأثیرگذارترین سازمان سیاسی ارمنی-آمریکایی دارای شبکه‌ای از دفاتر، شعب و حامیان در سراسر ایالات متحده است که هدف اصلی آن رسیدگی به نگرانی‌های مربوط به مسائل مختلف جامعه ارمنی آمریکایی است (Armenian National Committee of America, n.d.). از دیگر نهادهای دیاسپورای ارمنی می‌توان به «مجمع ارامنه آمریکا»^{۲۱}، «اتحادیه خیریه عمومی ارمنی»^{۲۲} و «موسسه ملی ارمنی»^{۲۳} اشاره کرد.

فرانسه نیز میزبان بزرگ‌ترین دیاسپورای ارمنی با 400 هزار تا 600 هزار نفر در اروپا و سومین دیاسپورای بزرگ در جهان است (Irish & Van Campenhout, 2023). مرکز فرهنگی ارمنی^{۲۴}، اتحادیه کلیساهای انجیلی ارمنی فرانسه^{۲۵}، کمیته ملی ارامنه فرانسه^{۲۶} از مهم‌ترین نهادهای مرتبط با دیاسپورای ارمنی در فرانسه هستند. لابی‌های قدرتمند ارمنی در فرانسه، روسیه و ایالات متحده نیز روابط با ایروان را به موضوع سیاست داخلی و نه فقط سیاست خارجی هر کشور تبدیل می‌کنند (De Waal, 2010).

دیاسپورای ارامنه در عرصه بین‌المللی فعال است و در حفظ یاد و خاطره نسل‌کشی ارامنه (1915) نقش دارد و یکی از ارکان اصلی به رسمیت شناختن این نسل‌کشی در بسیار از کشورهای جهان است. دیاسپورا نه تنها در بحث نسل‌کشی درگیر است، بلکه از نظر سیاسی نیز روی مسائل مختلف مرتبط با ارمنستان نظیر مناقشه قره‌باغ حضور داشته و دارد. می‌توان دید که دیاسپورای ارمنی ارتباط مستحکمی با مسائل ارمنستان و مردم ارمنی ساکن در آن داشته است. اگرچه روسیه از نظر عددی میزبان بزرگ‌ترین جمعیت ارمنی است، اما مکانیسم اثرگذاری آن تفاوت بنیادین با غرب دارد. دیاسپورای ارمنی در روسیه، برخلاف هم‌تایان غربی خود، کمتر ساختار «لابی‌گری دموکراتیک» دارد و بیشتر تحت نفوذ الیگارشی‌های نزدیک به کرملین است. در حالی که در آمریکا و فرانسه، نهادهایی مانند «آنکا» از طریق فشار مدنی، انتخابات و رسانه‌ها بر سیاستمداران اثر می‌گذارند، در روسیه نهادهایی نظیر «اتحادیه ارمنی‌های روسیه» عمدتاً به صورت «از بالا به پایین» و در چارچوب وفاداری به ساختار قدرت در مسکو عمل می‌کنند (ن.ک: Broers, 2019, 224). نخبگان ارمنی در روسیه غالباً تاجران بزرگی هستند که بقای اقتصادی‌شان به روابط حسنه با کرملین وابسته است و نمی‌توانند به صورت مستقل به دولت روسیه برای تغییر سیاست خارجی فشار بیاورند. این محدودیت ساختاری باعث شد تا در بحران‌های اخیر (۲۰۲۰-۲۰۲۳)، دیاسپورای روسیه برخلاف غرب که ابزارهای فشاری همچون تظاهرات خیابانی، فشار بر پارلمان و رسانه‌های آزاد را در اختیار داشت، عمدتاً به کمک‌های مالی و انسان‌دوستانه بسنده کند و از تأثیرگذاری بر موازنه سیاسی ناتوان بماند.

¹⁹ Armenian National Committee of America (ANCA)

²⁰ از این پس برای اشاره به کمیته ملی ارامنه آمریکا از واژه‌ی اختصاری «آنکا» استفاده می‌شود.

²¹ Armenian Assembly of America

²² Armenian General Benevolent Union (AGBU)

²³ Armenian National Institute (ANI)

²⁴ Armenian Cultural Center (Centre Culturel Arménien)

²⁵ Union of Armenian Evangelical Churches of France

²⁶ Armenian National Committee of France

از همین‌رو، تمرکز اصلی پژوهش حاضر در بخش‌های تحلیلی، بر کنشگری دیاسپورا در ایالات متحده و فرانسه معطوف شده است؛ زیرا در این کشورها، فضای باز سیاسی امکان «دیپلماسی دیاسپورا» و تأثیرگذاری عینی بر روابط خارجی را - فارغ از نتیجه نهایی آن - فراهم آورده است، در حالی که در روسیه این کنشگری به دلیل اقتضانات ساختار سیاسی میزبان، محدود و فاقد عاملیت سیاسی مستقل بوده است.

2. نقش دیاسپورا در شکل‌دهی به روابط خارجی ارمنستان پیش از جنگ دوم قره‌باغ (2020)

دیاسپورای ارمنی به‌عنوان یک نیروی سیاسی، نقش مهمی در شکل‌دهی به روابط خارجی ارمنستان ایفا کرده است. این نقش شامل تأثیرگذاری بر تصمیم‌گیری‌های دولت در مورد مسائل مهمی مانند روابط با روسیه، ترکیه و جمهوری آذربایجان است. دیاسپورای ارمنی بسیار بیش‌تر از آن‌هایی که در داخل ارمنستان زندگی می‌کردند، از آنکارا می‌خواستند که نسل‌کشی 1915 را به‌عنوان شرط عادی‌سازی روابط بین ارمنستان و ترکیه به رسمیت بشناسد (Kuchins, Mankoff, & Backes, 2016, 18). این دیاسپورا همچنین، به‌ویژه در ایالات متحده و فرانسه، به‌طور فعالانه در تلاش بوده است تا روابط ارمنستان با غرب را تقویت کند. این تلاش‌ها شامل لابی‌گری در کنگره ایالات متحده و پارلمان اروپا برای جلب حمایت از ارمنستان است. دیاسپورای ارمنی همچنین از طریق لابی‌گری و تبلیغات بین‌المللی، تلاش کرده تا فشار بین‌المللی بر ترکیه و جمهوری آذربایجان را افزایش دهد. جامعه ارمنی همواره بر شکل‌گیری سیاست خارجی فرانسه در قبال قفقاز جنوبی و ترکیه تأثیر داشته است. دیاسپورای ارمنی همچنین در تصویب و ادامه اعتبار بخش 907²⁷ قانون حمایت از آزادی²⁸ 1992 که ارائه کمک به کشورهای تازه مستقل پس از شوروی را اداره می‌کند و کمک‌های ایالات متحده به جمهوری آذربایجان را تا زمانی که محاصره و استفاده از زور علیه ارمنستان و قره‌باغ کوهستانی را پایان ندهد، ممنوع می‌کند، نقش مهمی داشت (Kuchins, Mankoff, & Backes, 2016, 19). این گروه به‌طور فعال در تلاش بوده است تا حقوق ارمنیان قره‌باغ را در صحنه بین‌المللی مطرح کند. این تلاش‌ها شامل لابی‌گری برای به رسمیت شناختن استقلال قره‌باغ و حمایت از حقوق بشری ارمنیان ساکن در این منطقه است. ارمنستان به‌طور سنتی عمدتاً به دیاسپورای گسترده خود برای جذب نفوذ در غرب متکی بوده است.

همانطور که اشاره شد، دیاسپورای ارمنی در آمریکا به‌خوبی سازماندهی شده و از نظر سیاسی فعال است. برای نمونه آنکا، در سال 2015 حدود 120 هزار دلار برای لابی‌گری هزینه کرد (Center for Responsive Politics, 2016). دخالت اقلیت ارمنی در ایالات متحده آمریکا فراتر از مسائل سیاسی و اقتصادی است. دیاسپورا موفق به ایجاد مراکز آکادمیک در دانشگاه‌های آمریکا با تحقیق در مورد فرهنگ، تاریخ و زبان ارمنی شده است و همچنین مجموعه‌های هنری ارمنی را تامین مالی می‌کند (Machowska, 2020, 52). به گفته زیگنیو برژینسکی²⁹، مشاور سابق امنیت ملی، لابی ارامنه آمریکا یکی از تأثیرگذارترین لابی‌های قومی خارجی در ایالات متحده است (Jaffe, 2014). به‌طور کلی جامعه بزرگ

²⁷ Section 907

²⁸ Freedom Support Act

²⁹ Zbigniew Brzezinski

ارمنی دیاسپورا در ایالات متحده به حفظ مسائل ارمنی در دستور کار سیاسی واشنگتن کمک کرد، حتی در مواقعی که ایالات متحده از دخالت گسترده در اوراسیا عقب نشینی کرده بود. (Kuchins, Mankoff, & Backes, 2016, 17)

ارمنی‌های آمریکایی از سال 1991 با چندین میلیارد دلار به اشکال مختلف از کشور خاستگاه خود حمایت کرده‌اند. تنها یک سازمان - بنیاد لینسی³⁰ کالیفرنیا، که توسط میلیارد کرک کرکوریان³¹ مدیریت می‌شد، بیش از 300 میلیون دلار در این جمهوری سرمایه‌گذاری کرده است. نفوذ فعال لابی ارمنستان بر دولت ایالات متحده از سال 1992 منجر به انتقال بیش از 2 میلیارد دلار سرمایه به ارمنستان شد (Foreign & Commonwealth Office, 2015).

درخصوص مناقشه قره‌باغ، حل این مناقشه نزدیک به 30 سال به ابتکارات گروه مینسک واگذار شده بود. اگرچه این گروه باید یکی از مؤثرترین نهادها می‌بود، اما بی‌میلی آن در میانجی‌گری در مناقشه در چند دهه اخیر به جای یافتن راه‌حل و حل مسئله قره‌باغ قابل توجه است. علاوه بر منافع روسیه در قفقاز جنوبی که آن را حیات خلوت خود می‌داند، نفوذ مهاجران ارمنی در فرانسه و ایالات متحده باعث شد باکو بدون هیچ نتیجه‌ای از مذاکرات بازگردد (Kınık & Çelik, 2021, 173-174).

ارامنه ساکن در اروپا و آمریکا، امکان خوبی را برای دولت ارمنستان ایجاد می‌کردند که همواره بتواند بین روابط خود با روسیه و با کشورهای غربی توازن ایجاد کند. با وجود اینکه ارمنستان در زمینه‌هایی چون اقتصادی، زیرساختی، نظامی و ... به شدت به روسیه وابسته بوده ولی روابط سطح بالای خود با اتحادیه اروپا و آمریکا را حفظ کرده است.

وقتی صحبت از نسل‌کشی ارامنه می‌شود، حمایت‌های بسیاری از سوی دیاسپورا برای روند به رسمیت‌شناختن آن وجود دارد. تلاش‌های زیادی برای آموزش افراد و ایجاد یادبود برای زنده نگه‌داشتن خاطره نسل‌کشی وجود دارد. در کشورهایی که شاهد حضور گسترده‌ای از مردم ارمنی بوده‌اند، اقدامات بسیاری برای به رسمیت‌شناختن آن به‌ویژه در کشورهای بزرگ مانند روسیه، فرانسه و ایالات متحده آمریکا انجام شده است.

تا پیش از تصویب در کنگره، نسل‌کشی ارامنه توسط 49 ایالت از 50 ایالت در ایالات متحده به رسمیت شناخته شد و هر ایالت اعلامیه‌های جداگانه‌ای را منتشر کرد (Museum-Institute, 2013). تنها در سال 2019 بود که برای اولین بار مجلس نمایندگان ایالات متحده قطعنامه‌ای را با 405 رای موافق در مقابل 11 رای موافق تصویب کرد و این اولین بار بود که مجلس کنگره به‌طور رسمی نسل‌کشی ارامنه را به رسمیت شناخت (Gladstone, 2019). گروه‌های لابی‌گر ارمنی-آمریکایی موفق به تصویب قطعنامه 150 در ایالات متحده آمریکا شدند. همین قطعنامه کشتار دسته‌جمعی ارامنه در امپراتوری عثمانی را به‌عنوان نسل‌کشی به رسمیت شناخت (Near East Museum, 2019). همین روند در ادامه باعث شد که در سال 2021 جو بایدن رئیس‌جمهور وقت ایالات متحده، در بیانیه‌ای مطبوعاتی در به‌رسمیت‌شناختن نسل‌کشی ارامنه در سال 1915 صادر کند (Al Jazeera, 2021). همچنین در سال 2019 در فرانسه، رئیس‌جمهور این کشور، امانوئل ماکرون³²، 24 آوریل را به عنوان روز یادبود نسل‌کشی ارمنی‌ها در فرانسه اعلام کرد (News.am, 2019).

³⁰ Lindsey Foundation

³¹ Kirk Kerkorian

³² Emmanuel Macron

3. نقش دیاسپورای ارمنی از جنگ دوم قره‌باغ (2020) تا سقوط جمهوری خودخوانده قره‌باغ کوهستانی (2023)

جنگ دوم قره‌باغ که در سپتامبر 2020 آغاز شد و تا نوامبر همان سال ادامه یافت، یکی از پرتنش‌ترین درگیری‌های منطقه‌ای در چند دهه‌ی اخیر بود. این جنگ نه تنها بر روابط ارمنستان و جمهوری آذربایجان تأثیر عمیقی گذاشت، بلکه نقش دیاسپورای ارمنی را به عنوان یک نیروی سیاسی، اقتصادی و فرهنگی در حمایت از ارمنستان به شدت برجسته کرد. دیاسپورای ارمنی در این جنگ به طور گسترده‌ای در بسیج منابع مالی، لابی‌گری بین‌المللی و سازمان‌دهی حمایت‌های بشردوستانه مشارکت کرد. ارمنی‌هایی که در خارج از ارمنستان زندگی می‌کردند از زمان شروع درگیری‌ها در 27 سپتامبر، چه از طریق ارسال حواله یا با پیوستن خود به جنگ به عنوان نیروی جنگی، مشتاق مشارکت در این امر بودند (Baser & Féron, 2020). این جنگ نقش دیاسپورای ارمنی را به عنوان یک نیروی سیاسی، اقتصادی و فرهنگی در حمایت از ارمنستان به شدت برجسته کرد. رویارویی ارمنی‌ها و جمهوری آذربایجان‌ها نه تنها در میدان جنگ، بلکه در عرصه رسانه‌ای و سیاسی نیز در جریان بود. در این زمینه، باید به نقش فعال دیاسپورای ارمنی در سراسر جهان اشاره کرد که هدف آن حمایت از استقلال قره‌باغ کوهستانی (آرتساخ) از آذربایجان بوده است.

یکی از مهم‌ترین نقش‌های دیاسپورای ارمنی در جنگ دوم قره‌باغ، بسیج منابع مالی برای حمایت از ارمنستان بود. یکی از مهم‌ترین ابعادی که نظریه دیپلماسی دیاسپورا بر آن تأکید دارد، «دیپلماسی بشردوستانه»³³ و انتقال منابع مالی است. دیاسپورای ارمنی به سرعت و به طور گسترده‌ای در سراسر جهان بسیج شد تا کمک‌های مالی را برای تأمین نیازهای نظامی، کمک به آوارگان و بازسازی مناطق آسیب‌دیده جمع‌آوری کند. این اقدام، مصداق بارز گذار از همبستگی عاطفی به بسیج منابع مادی در مواقع بحران است که در ادبیات دیاسپورا به عنوان شاخصی از کارآمدی شبکه دیاسپورایی در مواقع اضطراری شناخته می‌شود.

سازمان‌های دیاسپورایی مانند «صندوق همه‌ی ارمنه‌های ایستان»³⁴ - که در سال 1994 در لس‌آنجلس تأسیس شد (Armenia Fund, n.d). - میلیون‌ها دلار برای کمک‌های بشردوستانه جمع‌آوری کردند. برای نمونه، تا پایان جنگ، این صندوق حدود 170 میلیون دلار جمع‌آوری کرده بود که 65 میلیون دلار از آن در ارمنستان و 105 میلیون دلار از آن از طریق دیاسپورا جمع‌آوری شده بود (Khachatryan & Hovhannisyan, 2021). این کمک‌ها نه تنها برای تأمین تجهیزات نظامی، بلکه برای کمک به آوارگان و بازسازی مناطق آسیب‌دیده نیز استفاده شد. همچنین طرح‌های جمع‌آوری پول برای نیازهای آرتساخ، به صورت موردی توسط دیاسپورا سازماندهی شد (Katz, 2020).

دیاسپورای ارمنی همچنین در طول جنگ دوم قره‌باغ به طور گسترده‌ای در لابی‌گری و تبلیغات بین‌المللی مشارکت کرد تا حمایت جهانی برای ارمنستان جلب کند. این تلاش‌ها شامل تبلیغات در رسانه‌ها، سازمان‌دهی تظاهرات در پایتخت‌های جهان و لابی‌گری در نهادهای بین‌المللی بود. برای، در ایالات متحده، گروه‌های دیاسپورا مانند آنکا به طور فعال در کنگره لابی کردند تا حمایت‌هایی از برخی اعضای کنگره و سنا آمریکا کسب کنند. در 48 ساعت اول پس از آغاز جنگ، آنکا و

³³ Philanthropic Diplomacy

³⁴ Hayastan All-Armenian Fund

حامیان آن بیش از 100 هزار نامه به کنگره و کاخ سفید ارسال کردند که در میان دیگر درخواست‌های کلیدی، خواهان قطع کمک‌های نظامی ایالات متحده به جمهوری آذربایجان شدند. در مجموع بیش از 25 عضو سنا و کنگره در سخنان خود موضعی به نفع ایروان و پایان جنگ اتخاذ کردند (Armenian National Committee of America (ANCA), 2020). همچنین رهبران کلیدی سنا و مجلس نمایندگان، به همراه بیش از 60 نفر از همکاران خود، از وزیر امور خارجه وقت آمریکا مایک پمپئو³⁵ خواستند تا در محکومیت حمله علیه ارمنستان و قره‌باغ کوهستانی به رهبری جمهوری آذربایجان و ترکیه اقدام قاطعانه انجام دهد و خواستار تحریم کمک‌های نظامی و امنیتی شدند (Clark, 2020).

دیگر اقدام، دیاسپورای ارمنی سازماندهی تظاهرات‌های گسترده‌ی خیابانی به‌ویژه در آمریکا و فرانسه بود. در برخی از این تظاهرات‌ها، جو ما بین دیاسپورای ارمنی با دیاسپورای آذری و ترکی متشنج می‌شد. در 27 اکتبر 2020، درگیری‌های شدیدی بین دو گروه در لیون (فرانسه) رخ داده بود که معترضان ارمنی بزرگراهی را مسدود کردند. در بوستون، تظاهرات آرامنه توسط اتباع محلی آذری مختل شد و گزارش‌ها حاکی از آن بود که برخی از آرامنه مورد حمله فیزیکی قرار گرفتند. در لس آنجلس، در پی اعتراض سازماندهی شده توسط فدراسیون جوانان ارمنی در روبروی کنسولگری آذربایجان در حومه برنت وود، یک نفر دستگیر و چندین نفر از جمله یک افسر پلیس زخمی شدند. در همین حال، اتباع ارمنی به یک رستوران ترکی در بورلی هیلز حمله کردند، محل را خراب کردند و کارکنان را مورد آزار فیزیکی قرار دادند (Baser & Féron, 2020).

ده‌ها هزار تظاهرکننده در 10 اکتبر 2020 در مقابل کنسولگری ترکیه در بورلی هیلز برای نشان دادن همبستگی با ارمنستان در نبرد با جمهوری آذربایجان تظاهرات کردند. جمعیت حاضر حدود 35 هزار نفر تخمین زده می‌شد. برخی تخمین‌ها این مقدار را تا 100 هزار نفر اعلام کردند. آنان آزاردهنده‌های اصلی را مسدود کرده و از سیاستمداران خواسته‌اند از آرمان خود حمایت کنند (Seidman, 2020).

لابی‌گری دیاسپورای ارمنی با وقوع جنگ دوم قره‌باغ پس از آن، وارد مرحله‌ی جدیدی شد و فعالیت‌ها افزایش یافت. در به‌رسمیت شناخته‌شدن استقلال جمهوری خودخوانده قره‌باغ کوهستانی (آرتساخ)، دیاسپورا به موفقیت‌هایی هرچند اندک دست یافت. مشهورترین موارد به‌رسمیت شناختن استقلال، توسط مجلس قانون‌گذاری نیو ساوت‌ولز استرالیا (News.am, 2021)، میلان ایتالیا (Armenpress, 2020) و چندین شهر در فرانسه (Armenia Radio, 2020a) بود. همچنین سنای فرانسه به تصویب قطعنامه‌ای رای مثبت داد که خواستار به رسمیت شناختن جمهوری خودخوانده آرتساخ (قره‌باغ کوهستانی) توسط فرانسه شد (Armenia Radio, 2020b). درحالی که لابی ارمنی در اروپا و ایالات متحده توانست حمایتی را در این راستا به دست آورد؛ اما این حمایت‌ها اغلب نمادین بود و ثابت شد که نمی‌تواند از تشدید درگیری که هنوز به طور کامل حل نشده است، جلوگیری کند.

در بررسی علل ناکامی ارمنستان در جذب حمایت‌های خارجی در جنگ ۲۰۲۰، نقش دیاسپورای روسیه حائز اهمیت ویژه است. سکوت نسبی یا انفعال دیاسپورای روسیه در جنگ ۲۰۲۰ و عدم توانایی آن‌ها در تغییر موضع کرملین، یکی از متغیرهای اصلی شکست سیاست خارجی ارمنستان بود. در حالی که دیاسپورای غرب توانست با دیپلماسی خیابانی و

³⁵ Mike Pompeo

فشارهای پارلمانی، افکار عمومی را در پاریس و واشنگتن با خود همراه کند، دیاسپورای روسیه نتوانست مسکو را متقاعد به مداخله نظامی مستقیم تحت پیمان امنیت جمعی کند. الیگارش‌های ارمنی مقیم روسیه مانند «روبن وردانیان»^{۳۶} یا «سامول کاراپتیان»^{۳۷} اگرچه کمک‌های مالی قابل‌توجهی ارسال کردند (ن.ک: ARKA News Agency, 2020; Aurora Humanitarian Initiative, 2021)، اما به‌دلیل ساختار سیاسی روسیه، فاقد ابزارهای چانه‌زنی سیاسی برای تغییر موازنه استراتژیک به نفع ایروان بودند. در واقع، وابستگی این نخبگان به ساختار اقتصادی روسیه باعث شد تا آن‌ها نتوانند بر خلاف رویکرد بی‌طرفی فعال پوتین و نقش میانجی‌گرانه مسکو گام موثری بردارند.

نقطه‌ی عطف دیگر در مسئله قره‌باغ، تهاجم نظامی نیروهای جمهوری آذربایجان به جمهوری خودخوانده قره‌باغ کوهستانی (آرتساخ) در سپتامبر 2023 بود که در پی آن نیروهای باکو توانستند خاکدانی (استپاناکرت) پایتخت این جمهوری خودخوانده را به تصرف خود در آورند و به تبع آن دولت خودخوانده قره‌باغ کوهستانی انحلال خود را اعلام کرد (Edwards, 2023). به تبع این اتفاق بیش از صد هزار نفر از ارامنه ساکن در این منطقه آواره و مجبور به مهاجرت به داخل خاک ارمنستان شدند. دیاسپورای ارمنی سعی کردند تا با برگزاری تجمعات گسترده، بتوانند نظرها را به این مسئله جلب و حمایت‌هایی را از سوی دولت‌هایشان دریافت کنند.

کنشگری خیابانی دیاسپورا در آمریکا و فرانسه، نمونه‌ای عینی از «دیپلماسی عمومی از پایین به بالا»^{۳۸} محسوب می‌شود. هدف اصلی آن‌ها اعمال فشار اجتماعی برای جلب توجه رسانه‌های جهانی بود. این اقدامات در چارچوب مفهومی، تلاش برای «بین‌المللی‌سازی منازعه» تفسیر می‌شود؛ جایی که دیاسپورا می‌کوشد با استفاده از فضای باز دموکراتیک در کشورهای میزبان، هزینه بی‌تفاوتی نسبت به جنگ را برای دولت‌های غربی افزایش دهد.

در ایالات متحده، جامعه ارامنه در منطقه لس‌آنجلس برای جلب توجه به این وضعیت تظاهراتی ترتیب داد. در 19 سپتامبر، آن‌ها با استفاده از یک کامیون تریلر، یک آزادراه را برای چند ساعت مسدود کردند که باعث ترافیک شدید شد (Mroue, 2023). سایر شرکت‌کنندگان در راهپیمایی، وضعیت قره‌باغ کوهستانی را به سال 1915، سال نسل‌کشی ارامنه تشبیه کردند و از دولت بایدن و حزب جمهوری خواه خواستند که از تحریم‌ها علیه آذربایجان حمایت کنند و به کمک‌های نظامی ایالات متحده پایان دهند. با این حال هیچ تحریمی علیه جمهوری آذربایجان صادر نشده، و دولت آمریکا کنش خاصی در این راستا انجام نداد. تنها اقدام معنادار از سوی دولت ایالات متحده، تصویب «قانون حفاظت از ارمنستان»^{۳۹} 2023 توسط سنا بود که قانون حمایت از آزادی بخش 907 را لغو می‌کند و عملاً کمک‌های نظامی به آذربایجان را مسدود می‌کرد (U.S. Congress, Senate, 2023). سخنگوی کمیته ملی ارامنه آمریکا در تجمعی در لس‌آنجلس گفت: «نه تنها دولت بایدن به هیچ یک از این مسائل رسیدگی نمی‌کند، بلکه در نسل‌کشی ارامنه همدست است» (Childs & Martinez, 2023). ارمنی‌های خارج از کشور همچنین کشورهای اروپایی، روسیه و ایالات متحده - و خود دولت ارمنستان - را متهم می‌کنند که در طی ماه‌ها محاصره قلمرو قره‌باغ کوهستانی توسط ارتش آذربایجان و تهاجم نظامی که

³⁶ Ruben Vardanyan

³⁷ Samvel Karapetyan

³⁸ Grassroots Public Diplomacy

³⁹ Armenian Protection Act of 2023

نیروهای جدایی طلب را شکست داد، از مردم محافظت نکردند. یک گروه مهاجر به نام «اروپایی‌ها برای آرتساخ»⁴⁰ در بروکسل در مقابل ساختمان‌های اتحادیه اروپا تجمعی برگزار کرد تا خواستار تحریم‌های اتحادیه اروپا علیه مقامات جمهوری آذربایجان شود. این تظاهرات پیش از اجلاس سران اروپایی در 5 اکتبر همان سال در اسپانیا برگزار شد (Mroue, 2023).

واکنش ناچیز ایالات متحده به استفاده جمهوری آذربایجان از نیروی نظامی در قره‌باغ کوهستانی می‌تواند نشان‌دهنده بن‌بست در نبرد لابی‌های ارمنی و جمهوری آذربایجان در ایالات متحده باشد. نفوذ دیاسپورای ارمنی با اینکه به برانگیختن فریادهای سیاست‌گذاران کمک می‌کند، اما نمی‌تواند بر نفوذ لابی آذربایجان در واشنگتن برای اعمال هرگونه مجازات معنادار برای حمله جمهوری آذربایجان به ارامنه در قره‌باغ کوهستانی غلبه کند (Freeman & DerSimonian, 2023). گفتنی‌ست مدت‌ها قبل از اینکه نیروهای جمهوری آذربایجان منطقه قره‌باغ کوهستانی را در سپتامبر 2023 تصرف کنند، لابی‌های ارمنی و جمهوری آذربایجان در حال انجام یک نبرد برای نفوذ در واشنگتن بودند.

فعالیت‌های کمیته ملی ارامنه آمریکا در کنگره، بازتاب‌دهنده بُعد لابی‌گری سیاسی نهادینه در دیپلماسی دیاسپورا است. ارسال بیش از ۱۰۰ هزار نامه در ۴۸ ساعت نخست جنگ، قدرت شبکه‌سازی سیاسی این دیاسپورا را نشان می‌دهد. با این حال، عدم موفقیت در تغییر نتیجه جنگ، آشکار می‌سازد که اگرچه دیاسپورا در سطح قانون‌گذاری نفوذ دارد، اما در برابر واقع‌گرایی استراتژیک دولت‌ها در سطح اجرایی که منافع کلان روابط خارجی را دنبال می‌کنند، با محدودیت جدی مواجه است.

نفوذ دیاسپورای ارمنی در فرانسه وضعیت بهتری دارد؛ جایی که دولت فرانسه از فروش سلاح به ارمنستان خبر داد (Le Monde, 2023) و بخشی از این سلاح‌ها در سال بعد به دولت ارمنستان تحویل داده شد.

4. مواضع دیاسپورا نسبت به دولت پاشینیان و روابط خارجی آن

دولت نیکول پاشینیان که در سال 2018 پس از انقلاب میخملی خیابانی به قدرت رسید، با وعده‌های اصلاحات سیاسی و اقتصادی، حمایت گسترده‌ای از سوی مردم ارمنستان و حتی دیاسپورای ارمنی دریافت کرد. با این حال، اتفاقاتی همچون جنگ دوم قره‌باغ در سال 2020، امضای توافقنامه‌ی آتش‌بس در نوامبر همان سال، شکست جمهوری خودخوانده قره‌باغ کوهستانی (آرتساخ)، روند مذاکرات صلح میان ارمنستان و جمهوری آذربایجان و تلاش‌های دولت برای عادی‌سازی روابط با آنکار و باکو باعث شد تا روابط دیاسپورا و دولت ارمنستان دستخوش تغییرات قابل توجهی شود.

نیکول پاشینیان پس از کسب قدرت، مواضع همدلانه‌ای نسبت به دیاسپورا اتخاذ و تلاش کرد تا از ظرفیت آنان در کشورهای مقصد استفاده کند. برای نمونه وی سعی کرد از قدرت جامعه ارمنی و دیاسپورا در ایران برای ارتقای روابط دوجانبه استفاده کند. وی در سفر به جمهوری اسلامی ایران در فوریه 2019 با نمایندگان جامعه ارامنه در تهران و اصفهان دیدار کرد. نیکول پاشینیان در جلسه‌ای در تهران در 27 فوریه گفت: «ممکن است رویکردها و دیدگاه‌های متفاوتی در مورد مسائل مختلف مربوط به دیاسپورا در ارمنستان وجود داشته باشد، اما قبل از هر چیز می‌خواهم بگویم که دولت قبلی بین ارمنستان و سازمان‌های ارمنی خارج از کشور و همچنین در ایران بی‌اعتمادی ایجاد کرد. اما این وحدت مهمتر از هر منافع سیاسی

⁴⁰ Europeans for Artsakh

و حزبی است، وحدت ما بالاتر از همه است و همه ما صرفاً در خدمت این اتحادیه هستیم» (Prime Minister of the Republic of Armenia, 2019).

4.1 حمایت اولیه و انتقادات بعدی

در ابتدای روی کار آمدن دولت پاشینیان در سال 2018، دیاسپورای ارمنی از اصلاحات سیاسی و اقتصادی او حمایت کرد. پاشینیان با شعارهای ضد فساد و وعده‌های دموکراتیک، امیدهای زیادی را در میان ارمنیان داخل و خارج از کشور برانگیخت. دیاسپورا به عنوان یک نیروی سیاسی و اقتصادی، از تلاش‌های پاشینیان برای تقویت دموکراسی و مبارزه با فساد حمایت کرد. اعضای سرشناس دیاسپورا مانند سرژ تانکیان⁴¹ خواننده و آرسینی خنجیان⁴² بازیگر (به ترتیب از ایالات متحده و کانادا) با سخنرانی در راهپیمایی‌های پاشینیان و همراهی او در سفرهایش در سراسر کشور حمایت خود را از پاشینیان اعلام کردند، اما نهادها کندتر عمل کردند. به طور کلی، از زمان استقلال ارمنستان، اکثر نهادهای دیاسپورایی تمایلی به انتقاد از دولت‌های متوالی ارمنستان نداشته‌اند، و از مداخله در امور داخلی یا تضعیف ثبات دولت محتاط بودند (Ishkanian, 2018, 275)؛ با این حال، پس از جنگ دوم قره‌باغ و امضای توافقنامه‌ی آتش‌بس در نوامبر 2020، برخی از بخش‌های دیاسپورا نسبت به سیاست‌های پاشینیان انتقاداتی را مطرح کردند. به عنوان مثال، برخی از گروه‌های دیاسپورا در ایالات متحده و فرانسه از پاشینیان به دلیل پذیرش شرایط آتش‌بس که منجر به از دست دادن بخش‌هایی از قره‌باغ شد، انتقاد کردند. این انتقادات به‌ویژه در میان جوامع ارمنی که به شدت به مسئله‌ی قره‌باغ وابسته بودند، شدیدتر بود.

در سال‌های پس از جنگ به‌ویژه سال‌های 2023 و 2024، دولت پاشینیان تلاش‌های قابل توجهی برای عادی‌سازی روابط با ترکیه و آذربایجان انجام داد. این تلاش‌ها شامل مذاکرات صلح با آذربایجان و گشایش مرزها با ترکیه بود. با این حال، بسیاری از بخش‌های دیاسپورای ارمنی این اقدامات را به عنوان یک عقب‌نشینی در برابر فشارهای بین‌المللی و تهدیدات امنیتی تلقی کردند. یکی از نکات برجسته در این زمینه، نارضایتی دیاسپورای ارمنی از نحوه مذاکرات و تعاملات بین‌المللی پاشینیان است. انتقادات شدیدی از سوی احزاب مخالف دولت نسبت به سیاست‌های پاشینیان از جمله رویکرد او به مذاکرات با جمهوری آذربایجان ابراز شده است. احساس می‌شود که دیاسپورا در برخی موارد دستگاه‌های دولتی و تصمیم‌گیری‌ها را زیر سؤال گرفته و خواهان شفافیت بیشتری در سیاست‌های دولتی بوده است.

مواضع دیاسپورای ارمنی همچنین متأثر از تحولات روابط ارمنستان با روسیه و غرب است. در حالی که دولت پاشینیان سعی در حفظ فاصله‌اش با روسیه و همزمان نزدیک شدن به غرب دارد، دیاسپورا ممکن است از این رویکرد احساس نگرانی کند. زیرا برخی از اعضای دیاسپورا بر این باورند که این استراتژی ممکن است امنیت ملی ارمنستان را به خطر بیندازد.

4.3 تغییر میزان تاثیر دیاسپورای ارمنی و بر روابط خارجی ارمنستان

همانطور که اشاره رفت، دیاسپورا یکی از ابزارهای اصلی برای اجرای سیاست خارجی ارمنستان در دوره پس از استقلال بوده است. با این حال، در برخی دوره‌ها (به ویژه در دوران ریاست جمهوری لوون تر-پتروسیان⁴³) تنش بین مقامات

⁴¹ Serj Tankian

⁴² Arsinee Khanjian

⁴³ Levon Ter-Petrosyan

سیاسی و دیاسپورا وجود داشت. در وضعیت کنونی اگرچه همچنان دیاسپورای ارمنی تأثیر زیادی بر روابط خارجی ارمنستان دارد، اما با بروز عامل روسیه و مسئله قره‌باغ، امکانات دیاسپورا به میزان قابل توجهی کاهش می‌یابد (Rahimov, 2023, 4).

در این میان دیدگاه دولت ارمنستان در زمان نخست وزیری نیکول پاشینیان شایان توجه است. به‌طور خلاصه، هدف دولت پاشینیان این است که روابط ارمنستان و دیاسپورا را بیش‌تر نهادی و دولت محور کند. پاشینیان در دیداری که با کمیسیونرهای دیاسپورا در سپتامبر 2024 داشت گفت: «سال‌ها پیش ما یک تصمیم سیاسی داشتیم، اکنون کارکرد بسیار مشخصی دارد و در راه تحقق است. هدف و خواسته ما چیست؟ هدف ما این است که روابط ارمنستان و دیاسپورا را نهادی‌تر و دولتی‌تر کنیم و تلاش کنیم برای تشکیل سیستمی که به نمایندگی از جمهوری ارمنستان با جوامع خود در دیاسپورا و به نوعی مشکلات، دستورکارها، نگرانی‌ها، مسائل مربوط به این کشور در گفتگوی روزانه با جوامع خود در دیاسپورا باشیم (Prime Minister of the Republic of Armenia, 2024). پاشینیان پیش از این گفته بود که: «ما می‌گوییم دیاسپورا نمی‌تواند نهادی کمکی برای اداره جمهوری ارمنستان باشد، زیرا جمهوری ارمنستان مانند هر کشوری ابزاری دارد با مکانیسم‌های روشن خود ... در بسیاری از موارد، جمهوری ارمنستان نیز به‌عنوان ابزاری کمکی یا غیر کمکی برای اداره دیاسپورا تلقی می‌شد. من می‌خواهم بگویم که از نظر من، این نیز باید پایان یابد. چرا؟ زیرا اگر جمهوری ارمنستان را ابزار کمکی یا غیر کمکی قرار دهیم، جمهوری را خارج از محدوده صلاحیت آن قرار می‌دهیم و بنابراین کشور را آسیب‌پذیرتر می‌کنیم» (Armenian Weekly, 2024b).

یکی از جنبه‌های قابل توجه سیاست‌های پاشینیان تأکید بر همسویی فعالیت‌های دیاسپورا با منافع ملی ارمنستان است. پاشینیان در جریان گفتگوها و جلسات، از نمایندگان دیاسپورا خواسته است تا تلاش‌های خود را حول محور اهداف دولت ارمنستان متمرکز کنند نه آرزوهای خارجی که ممکن است نیازهای استراتژیک کنونی ارمنستان را برآورده نکنند. با انجام این کار، دولت به دنبال تعریف مجدد روابط است و اطمینان حاصل می‌کند که نقش دیاسپورا از حاکمیت و امنیت ارمنستان حمایت می‌کند.

دولت پاشینیان همچنین ارزیابی مجدد پارادایم‌های تاریخی در مورد ارمنستان و دیاسپورای آن را تشویق کرده است. او در چندین بیانیه پیشنهاد کرده است که پیوندهای عاطفی با «ارمنستان تاریخی» می‌تواند مانع پیشرفت و استقلال واقعی شود. او از رویکردی عمل‌گرایانه دفاع می‌کند که روابط خارجی ارمنستان را از نارضایتی‌های تاریخی دور و بر واقعیت‌های معاصر تمرکز می‌کند. این دیدگاه اغلب واکنش‌های متفاوتی را در جوامع دیاسپورا برانگیخته است، به‌ویژه جوامعی که به‌شدت به روایت‌های تاریخی پایبند هستند. «پاشینیان اظهار کرد که مدل میهن پرستی رایج در میان ارامنه، از جمله در دیاسپورا، جوهره دولت ارمنی را کمرنگ می‌کند. وی از مدل حاکم بر میهن پرستی در ارمنستان انتقاد کرد و آن را مفهومی سطحی و فاقد حاکمیت واقعی توصیف کرد ... بسیاری اظهارات او را به عنوان تلاشی برای تضعیف ارتباط ارامنه دیاسپورا با هویت ملی تفسیر کردند» (Armenian Weekly, 2024a).

می‌توان این‌طور نتیجه گرفت که دولت فعلی همچنین با تعادل ظریف بین روابط دیپلماتیک و تعامل با دیاسپورا دست و پنجه نرم می‌کند. دولت پاشینیان پتانسیل دیاسپورا را به‌عنوان یک متحد مهم در لابی بین‌المللی به‌رسمیت می‌شناسد،

بنابراین سیاست‌هایی را دنبال می‌کند که هدف آن تقویت این ارتباطات است و در عین حال تضمین می‌کند که منافع دیاسپورا از اولویت‌های دولتی جدا شود.

نتیجه

نتایج این پژوهش که با تکیه بر چارچوب مفهومی دیپلماسی دیاسپورا انجام شد، نشان‌دهنده یک دگردیسی بنیادین در الگوی تعامل میان دولت جمهوری ارمنستان و دیاسپورای ارمنی در بازه زمانی ۲۰۱۸ تا ۲۰۲۴ است. یافته‌ها حاکی از آن است که اگرچه دیاسپورای ارمنی همچنان به‌عنوان یک منبع حیاتی برای اقتصاد و هویت ارمنستان باقی مانده است، اما نقش آن از یک تعیین‌کننده راهبردی در دهه‌های پیشین، به یک بازیگر واکنشی و محدود در دوران دولت پاشینیان تقلیل یافته است. تحلیل رخدادهای کلیدی نظیر جنگ ۲۰۲۰ و سقوط دولت خودخوانده آرتساخ (قره‌باغ کوهستانی) در سال ۲۰۲۳ آشکار ساخت که دیاسپورای ارمنی، به‌ویژه در ایالات متحده و فرانسه، در ابعاد دیپلماسی بشردوستانه و دیپلماسی عمومی عملکردی بسیار موفق داشته است؛ چنان‌که جمع‌آوری منابع مالی هنگفت و سازمان‌دهی تظاهرات گسترده جهانی برای بین‌المللی‌سازی منازعه، بیان‌گر ظرفیت بالای شبکه دیاسپورا در بسیج منابع است. با این حال، پژوهش حاضر نشان می‌دهد که این موفقیت‌های مدنی و رسانه‌ای به دستاوردهای ملموس در عرصه سیاست سخت و امنیتی ترجمه نشد و دیاسپورا نتوانست دولت‌های میزبان غربی را متقاعد به مداخله موثر دیپلماتیک یا تغییر موازنه قوا در میدان نبرد کند.

علاوه بر ناکامی در جلب حمایت‌های سخت‌افزاری، مهم‌ترین یافته سیاسی پژوهش، آشکار شدن شکاف عمیق میان آرمان‌گرایی دیاسپورا و واقع‌گرایی دولت مستقر است. تا پیش از سال ۲۰۱۸، همسویی نسبی میان ایروان و دیاسپورا وجود داشت، اما شکست در جنگ ۲۰۲۰ و رویکرد جدید دولت پاشینیان مبنی بر عادی‌سازی روابط با همسایگان و عبور از روایت‌های تاریخی صلب، منجر به واگرایی جدی در روابط طرفین شد. دیاسپورا که همواره بر عدم سازش و شناسایی بین‌المللی آرمان‌های تاریخی تأکید داشت، در مواجهه با سیاست‌های عمل‌گرایانه دولت مرکزی که بقای دولت-ملت را در اولویت قرار داده بود، دچار تضاد منافع شد. این مسئله باعث شد تا دولت ارمنستان برای نخستین بار تلاش کند روابط خود را از حالت امتزاج عاطفی خارج کرده و به سمت دولتی‌سازی و نهادمند کردن تعاملات با دیاسپورا حرکت کند تا از نفوذ سیاسی کنترل‌نشده‌ی گروه‌های ذی‌نفوذ خارج از کشور بر دستگاه دیپلماسی بکاهد. در نهایت می‌توان گفت در بازه زمانی مورد مطالعه، اگرچه دیاسپورا همچنان از نفوذ لابی‌گری در کنگره‌ها و مجالس غربی برخوردار است، اما وزن اثرگذاری آن بر تصمیم‌سازی‌های کلان سیاست خارجی در ایروان کاهش یافته و روابط دوجانبه در حال گذار به نظامی نوین مبتنی بر تفکیک صلاحیت‌های دولت و دیاسپورا است.

منابع و ماخذ

فارسی

بابایی، محمود و مسلمی مهنی، یوسف (1398). «پیچیدگی های روابط دیاسپورای ارمنی و دولت ارمنستان»، فصلنامه علمی مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، 25(107)، 65-94.

علی‌زاده، شیوا (1399). «ارمنیان روسیه و کارکردهای دیاسپورایی»، مطالعات اوراسیای مرکزی، 13(1)، 161-186. doi: 10.22059/jcep.2020.299441.449909

ولی‌زاده، اکبر و علی‌زاده، شیوا (1394). «دیاسپورای ارمنی: فرصت‌ها و تهدیدهای پیش روی ایران»، فصلنامه سیاست، 45(4)، 1075-1094. doi: 10.22059/jpq.2015.55959

لاتین

Al Jazeera (2021, April 24). "US President Joe Biden officially recognises 'Armenian genocide' ", *Al Jazeera*, Retrieved January 22, 2025, from <https://www.aljazeera.com/news/2021/4/24/joe-biden-officially-recognises-armenian-genocide>

Alfred, Mary V (2015). "Diaspora, migration, and globalization: Expanding the discourse of adult education", *New Directions for Adult and Continuing Education*, 2015(146), 87-97. <https://doi.org/10.1002/ace.20134>

ARKA News Agency (2020, October 12). "Tashir foundation donates another \$3 million to Armenia", *ARKA News Agency*, Retrieved December 25, 2025 from https://arka.am/en/news/society/tashir_foundation_donates_another_3_million_to_armenia/

Armenia Fund (n.d.). "Armenia Fund", *Armenia Fund Website*, Retrieved January 16, 2025, from <https://www.armenianfund.org/>

Armenia Radio (2020a, October 18). "French city of Limonest recognizes the independence of Artsakh", *Public Radio of Armenia*, Retrieved January 18, 2025, from <https://en.armradio.am/2020/10/18/french-city-of-limonest-recognizes-the-independence-of-artsakh/>

Armenia Radio. (2020b, November 25). "French Senate adopts resolution on the need to recognize Artsakh", *Public Radio of Armenia*, Retrieved January 18, 2025, from <https://en.armradio.am/2020/11/25/french-senate-adopts-resolution-on-the-need-to-recognize-artsakh/>

Armenian National Committee of America (n.d.). Profile. ANCA. Retrieved January 15, 2025, from: <https://anca.org/about-anca/profile/>

Armenian National Committee of America (ANCA). (2020, September 29). Members of Congress blast Azerbaijan and Turkey as attack on Artsakh expands to Armenia. *Armenian Weekly*. Retrieved January 17, 2025, from <https://armenianweekly.com/2020/09/29/members-of-congress-blast-azerbaijan-and-turkey-as-attack-on-artsakh-expands-to-armenia/>

Armenian Weekly. (2024a, June 25). Ignoring Armenia's existential problems, Pashinyan speaks wrongly about the diaspora. Retrieved January 20, 2025, from

<https://armenianweekly.com/2024/06/25/ignoring-armenias-existential-problems-pashinyan-speaks-wrongly-about-the-diaspora/>

Armenian Weekly. (2024b, September 18). Pashinyan's remarks at global summit question Armenian patriotism. Retrieved January 20, 2025, from <https://armenianweekly.com/2024/09/18/pashinyans-remarks-at-global-summit-question-armenian-patriotism/>

Armenpress. (2020, October 16). Armenia and Azerbaijan: A timeline of the Nagorno-Karabakh conflict. *Armenpress*. Retrieved January 22, 2025, from <https://armenpress.am/en/article/1031747>

Aurora Humanitarian Initiative. (2021). Aurora strengthens presence in Artsakh. Retrieved December 25, 2025 from: <https://aurorahumanitarian.org/en/aurora-strengthens-presence-in-artsakh>

Aydogan, F. (2018). The influence of the Armenian diaspora on the American foreign policy [Master's thesis, University of South Florida]. Scholar Commons. <https://digitalcommons.usf.edu/etd/7469>

Baser, B., & Féron, É. (2020, September 30). Nagorno-Karabakh: Diaspora communities and how tensions boiled over on far-away city streets. *The Conversation*. Retrieved January 18, 2025, from <https://theconversation.com/nagorno-karabakh-diaspora-communities-and-how-tensions-boiled-over-on-far-away-city-streets-149930>

Bolsajian, M. (2018). The Armenian Diaspora: Migration and its Influence on Identity and Politics. *Global Societies Journal*, 6. Retrieved January 5, 2025, from <https://escholarship.org/uc/item/51x1r30s>

Broers, L. (2019). Armenia and Azerbaijan: Anatomy of a Rivalry. Edinburgh University Press. <http://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctvrs91nw>

Brubaker, R. (2005). The 'diaspora' diaspora. *Ethnic and Racial Studies*, 28(1), 1-19. <https://doi.org/10.1080/0141987042000289997>

Center for Responsive Politics. (2016). Armenian National Committee of America. Retrieved January 22, 2025, from <http://www.opensecrets.org/lobby/clientsum.php?id=D000047290&year=2015>

Childs, J., & Martinez, C. (2023, September 26). Armenian Americans say another genocide underway in Nagorno-Karabakh, rally for U.S. action. Los Angeles Times. Retrieved January 17, 2025, from <https://www.latimes.com/california/story/2023-09-26/armenian-rally-for-artsakh-reagan-library>

Clark, K. (2020, October 1). Clark, Tsongas, and other members of Congress call for immediate action to protect Artsakh. *Katherine Clark*. January 20, 2025, from <https://katherineclark.house.gov/in-the-news?ID=17541588-1F3B-47B5-97AC-5E1A9CF34D70>

Cohen, R. (1997). Global diasporas: An introduction. University of Washington Press. <https://doi.org/10.4324/9781003256526>

De Waal, T. (2010, August 1). Remaking the Nagorno-Karabakh peace process. *Carnegie Europe*. Retrieved January 16, 2025, from <http://carnegieeurope.eu/2010/08/01/remaking-nagorno-karabakh-peace-process-pub-41367>

Dufoix, S. (2008). *Diasporas*. California: University of California Press. <https://doi.org/10.1525/california/9780520253599.001.0001>

Edwards, C. (2023, September 28). Nagorno-Karabakh officially dissolves as Azerbaijan reasserts control. CNN. Retrieved December 23, 2024, from <https://www.cnn.com/2023/09/28/europe/nagorno-karabakh-officially-dissolve-intl/index.html>

Ember, C. R., Ember, M., & Skoggard, I. A. (Eds.). (2004). *Encyclopedia of diasporas: Immigrant and refugee cultures around the world* (Vol. 1, p. 37). Springer. Retrieved January 18, 2025, from https://archive.org/details/encyclopediaofdi0001unse_x9x4

Foreign & Commonwealth Office. (2015, January 8). Armenia's diaspora – its role and influence. GOV.UK. Retrieved January 19, 2025, from: <https://www.gov.uk/government/publications/armenias-diaspora-its-role-and-influence>

Freeman, B., & DerSimonian, A. (2023, December 13). The lobbying battle for Nagorno-Karabakh. Quincy Institute for Responsible Statecraft. Retrieved January 17, 2024, from <https://quincyinst.org/research/the-lobbying-battle-for-nagorno-karabakh/#the-current-battle-for-us-support>

Gladstone, C. E. (2019, October 29th). House Passes Resolution Recognizing Armenian Genocide. Retrieved December 29, 2024, from <https://www.nytimes.com/2019/10/29/us/politics/armenian-genocideresolution.html>

International Organization for Migration. (2019). Glossary on migration (No. 34). Retrieved December 1, 2024, from https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf

Irish, J., & Van Campenhout, C. (2023, October 3). France agrees on future contracts with Armenia to deliver military aid. Reuters. Retrieved January 17, 2025, from: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/french-minister-heads-armenia-boost-bilateral-support-2023-10-03/>

Ishkanian, A. (2018). Armenia's unfinished revolution. **Current History**, 117(801), 271-276. <https://doi.org/10.2307/48614375>

Jaffe, M. (2014, October 24th). Armenian-American lobby is powerful, despite overt support of Iran, Russia and opposition to Israel, Azerbaijan. Retrieved December 29, 2024, from <https://blogs.timesofisrael.com/armenian-american-lobby-is-powerful-despiteovert-support-of-iran-russia-and-opposition-to-israelazerbaijan/>

Katz, A. (2020, October 6). How LA's Armenian restaurants are supporting Artsakh. *Eater Los Angeles*. Retrieved December 29, 2024, from <https://la.eater.com/2020/10/6/21504849/artsakh-support-la-glendale-armenian-restaurants-mini-kabob>

Khachatryan, T., & Hovhannisyan, A. (2021, September 27). Armenia and Azerbaijan: A timeline of the Nagorno-Karabakh conflict. *Hetq*. Retrieved January 15, 2024, from <https://hetq.am/en/article/128075>

Kınık, H., & Çelik, S. (2021). The role of Turkish drones in Azerbaijan's increasing military effectiveness: An assessment of the second Nagorno-Karabakh War. *Insight Turkey*, 23(4), 169-191. <https://doi.org/10.25253/99.2021234.10>

Kivisto, P., & Faist, T. (2010). *Beyond a border: The causes and consequences of contemporary immigration*. Pine Forge Press. <https://doi.org/10.4135/9781483349404>

Kuchins, A. C., Mankoff, J., & Backes, O. (2016). Armenia's foreign and security policy. In *Armenia in a reconnecting Eurasia: Foreign economic and security interests* (pp. 4-21).

Le Monde. (2023, October 23). France announces sale of defensive weapons to Armenia. *Le Monde*. Retrieved January 19, 2025, from https://www.lemonde.fr/en/international/article/2023/10/23/france-announces-sale-of-defensive-weapons-to-armenia_6197013_4.html

Longley, R. (2021, June 4). What is diaspora? Definition and examples. ThoughtCo. Retrieved December 5, 2024, from: <https://www.thoughtco.com/diaspora-definition-4684331>

Machowska, M. (2020). Armenian diaspora main lobbying agendas in the United States in the 21st century. *Ukrainian Policymaker*, 6, 52-62. <https://doi.org/10.29202/up/6/6>

Martirosyan, S. (2014). Armenians in the world today: The formation of the big Diaspora, *Oikonomia*, *Rivista di etica e scienze sociali*, febbraio 2014. Open Space, 57-61. Retrieved December 22, 2024, from: https://www.oikonomia.it/images/pdf/2014/febbraio/13_spazio%20aperto_susan.pdf

Mroue, B. (2023, September 29). The fall of an enclave in Azerbaijan stuns the Armenian diaspora, extinguishing a dream. AP News. Retrieved January 19, 2025, from: <https://apnews.com/article/armenia-azerbaijan-diaspora-beirut-los-angels-nagornokarabakh-dc00e20d1c684877e5b0e67d3de76388>

Museum-Institute, A. G. (2013). *Provincial Governments*. Yerevan: Armenian Genocide Museum-Institute. Retrieved January 20, 2025, from <http://www.genocide-museum.am/>

Near East Museum. (2019, December 13). Unanimous Senate resolution 150 recognizing and remembering the Armenian Genocide. *Near East Museum*. Retrieved January 12, 2025, from <https://neareastmuseum.com/2019/12/13/unanimous-senate-resolution-150-recognizing-and-remembering-the-armenian-genocide/#:~:text=The%20resolution%20calls%20on%20the,Genocide%2C%20or%20any%20other%20genocide.>

News.am. (2019, February 6). Macron declares April 24 Armenian Genocide commemoration day in France. NEWS.am. Retrieved January 15, 2025, from: <https://news.am/eng/news/494731.html>

News.am. (2021, September 27). Armenia, Azerbaijan clash over Nagorno-Karabakh. *News.am*. Retrieved January 21, 2025, from https://news.am/eng/news/609184.html#google_vignette

Prime Minister of the Republic of Armenia. (2024, September 20). Our goal is to make Armenia-Diaspora relations more institutional and state-centric: Prime Minister Pashinyan. Retrieved January 16, 2025, from: <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2024/09/20/Nikol-Pashinyan-meeting-Diaspora-Commissioners/>

Prime Minister of the Republic of Armenia. (2019, February 27). “We no longer have separate agendas for Armenia and the Diaspora: We have a national agenda aimed at achieving national goals” – Nikol Pashinyan meets with Armenian community representatives in Iran. Retrieved January 16, 2025 from: <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2019/02/27/Nikol-Pashinyan-meets-with-Armenian-community/>

Putin, V. (2020, October 7th). Interview with Rossiya TV channel. (P. Zarubin, Interviewer) Retrieved January 12, 2025, from <http://en.kremlin.ru/events/president/news/64171>

Rahimov, A. (2023). *The role of diaspora in shaping the foreign policy choice of Armenia* (Master's thesis). Graduate School of Science, Art and Technology, Department of Political Sciences and Philosophy. Retrieved January 5, 2025, from <http://dspace.khazar.org/bitstream/20.500.12323/7347/1/The%20Role%20Of%20Diaspora%20In%20Shaping%20The%20Foreign%20Policy%20Choice%20Of%20Armenia.pdf>

Safran, W. (1991). Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 1(1), 83-99. <https://dx.doi.org/10.1353/dsp.1991.0004>.

Seidman, L. (2020, October 11). Armenian protesters gather outside Turkish consulate in Los Angeles. *Los Angeles Times*. Retrieved January 13, 2025, from <https://www.latimes.com/california/story/2020-10-11/armenian-protest-turkish-consulate>

Smith, R. (2006). *Mexican New York: Transnational lives of new immigrants* (1st ed.). University of California Press.

U.S. Census Bureau. (2023). S0201: Selected population profile in the United States (Armenian population, California). American Community Survey (ACS) 1-Year Estimates. Retrieved January 18, 2025, from <https://data.census.gov/table/ACSSPP1Y2023.S0201?q=armenian&g=040XX00US06>

U.S. Congress. Senate. (2023, September 29). S. 3000 (IS) – Armenian Protection Act of 2023. U.S. Government Publishing Office. Retrieved January 11, 2024, from: <https://www.govinfo.gov/app/details/BILLS-118s3000is/related>

U.S. Embassy in Armenia. (2021, September 21). 30th anniversary. Retrieved January 15, 2025, from <https://am.usembassy.gov/30th-anniversary/>

Vertovec, S. (2005, June 1). The political importance of diasporas. Migration Policy Institute. Retrieved December 29, 2024, from <https://www.migrationpolicy.org/article/political-importance-diasporas>